

1.01 UDK:725.94:94(497.4)"1941/1945":316.62(497.4Ljubljana)"2000/2020"

Marko Zajc*

Spomenik Pr' Skelet in Zvezdi: k politiki spomina v Sloveniji v drugem desetletju tretjega tisočletja

IZVLEČEK

Osnovni namen prispevka je opis in analiza politike spomina v Sloveniji v najnovejši zgodovini v zvezi z dogodki v drugi svetovni vojni in neposredno po njej na primeru zasnove in postavitve Spomenika žrtvam vseh vojn v Ljubljani. Prispevek se ne ukvarja z zgodovinsko analizo poveljnih pobojev, ampak z njihovo recepcijo v slovenski javnosti in politiki. Prav tako namen prispevka ni normativno ocenjevanje dogodkov, procesov in historičnih akterjev, ampak historična kritika recepcij travmatičnih dogodkov v slovenski družbi drugega desetletja tretjega tisočletja.

Ključne besede: Spomenik žrtvam vseh vojn, politika spomina, narodna sprava, tranzicijska pravica, historični revizionizem

ABSTRACT

THE MONUMENT NEAR PR' SKELET BAR AND ZVEZDA CAFE: ON THE POLITICS OF MEMORY IN SLOVENIA IN THE SECOND DECADE OF THE THIRD MILLENIUM

The main purpose of this contribution is to describe and analyse the politics of memory in Slovenia in the most recent history regarding the events during World War II and immediately after it with the example of the design and erection of the Monument to the Victims

* Dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, marko.zajc@inz.si

of All Wars in Ljubljana. The article does not concern itself with the historical analysis of the post-war executions, but rather with their reception in the Slovenian public and politics. Furthermore, the purpose of this contribution is not to provide a normative evaluation of the events, processes, and historical actors, but rather a historical critique of the receptions of traumatic events in the Slovenian society in the second decade of the third millennium.

Keywords: Monument to the Victims of All Wars, politics of memory, national reconciliation, transitional justice, historical revisionism

Pojmi in številke

Ko govorimo o spominjanju družbe na travmatične dogodke in procese, kot so bili druga svetovna vojna in povojni poboji, se ne postavlja samo vprašanje, o čem govorimo, ampak tudi kakšen diskurz oziroma kakšne pojme uporabljamo.¹ Že hitro poizvedovanje po literaturi, ki se ukvarja z vprašanji spomina in pozabe, nam odkrije pojmovno oziroma konceptualno pestrost. Najbolj uporabljan pojem v zvezi s travmatičnimi dogodki v preteklosti je »tranzicijska pravica«.² Pojem »tranzicijske pravice« je v uporabi v pravni in politološki literaturi angažiranega tipa in v publikacijah nevladnih organizacij.³ Literature o tranzicijski pravici je ogromno, od historičnih primerjav, analiz posameznih primerov⁴ pa vse do priročnikov o tem, kako konkretno uresničevati tranzicijsko pravico v razklanih družbah. Mednarodna organizacija ICTJ (The International Center for Transitional Justice) kot orodja tranzicijske pravice poudarja sodne procese, komisije za resnico, programe za reparacijo, prizadevanje za enakopravnost spolov, reforme varnostnih sistemov in kot zadnje, prizadevanja za spominjanje.⁵

V tesni zvezi s tem pojmom se pojavlja koncept sprave. Sprava v postkonfliktnih študijah pomeni predvsem način soočenja družb z življenjem v času po nasilnem konfliktu v družbi, kjer morajo nekdanji sovražniki živeti skupaj.⁶ Tako pojmovanje sprave se močno navezuje na pojem »tranzicijske pravice«. Gre za širši pojem, ki vključuje željo po miru in po pravičnosti. V konfliktnih študijah obstaja konsenz o elementih, ki naj bi jih vseboval proces sprave: razkritje resnice o tem, kaj se je zgodilo; priznanje storilcev, da je bila škoda narejena; kesanje, ki se izraža z opravičilom; odpuščenje; uveljavljanje pravice v neki obliki; preprečevanje ponovitve dejanja; nadaljevanje

1 Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995), 107–30.

2 Jon Elster, *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 77.

3 Olivera Simić in Zala Volčič, ur., *Transitional Justice and Civil Society in the Balkans* (New York: Springer, 2013), 1.

4 Jovana Mihajlović Trbovc in Vladimir Petrović, »The Impact of the ICTY on Democratization in the Yugoslav Successor States,« in: Sabrina Ramet, ur. *Building Democracy in the Yugoslav Successor States. Accomplishments, Setbacks, Challenges since 1990* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 135–62.

5 *International Center for Transitional Justice*, pridobljeno, 4. 4. 2018, <https://www.ictj.org/about>.

6 Yaacov Bar-Siman-Tov, »Why reconciliation?,« v: Yaacov Bar-Siman-Tov, ur., *From Conflict Resolution to Reconciliation* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 3.

konstruktivnih vidikov odnosov; obnovitev zaupanja skozi čas.⁷ Organizacija ICTJ je prepričana, da morajo v procesu sprave tisti, ki so nasilna dejanja storili, priznati krivdo na način, ki ima smisel za žrtve. Proces sprave ne sme temeljiti na zahtevi po odpuščanju žrtev, ne da bi storilci priznali sporna dejanja.⁸

Literatura o tranzicijski pravici in z njo povezani spravi daje velik pomen preteklosti in rekonstrukciji spomina. Odnos do preteklosti ima terapevtski značaj, pogosta je psihološka in medicinska terminologija: uporabljajo se izrazi, kot so zdravljenje, terapija, zdravje.⁹ To je po eni strani razumljivo, konfliktna študije opozarjajo na psihološko škodo nasilja na individualni ravni, obenem pa uporabljajo tudi psihološke in medicinske analogije, ko govorijo o postkonfliktni družbi. Zgodovina se pogosto omenja, vendar zgodovinopisna analiza konfliktov ni v ospredju.

Poleg razvejane paradigme tranzicijske pravice, ki se vrti nekje med akademsko teorijo in »praktičnim« reševanjem konfliktov, obstaja druga mednarodna humanistična tradicija, ki se ukvarja s travmatičnimi dogodki v preteklosti. Gre za obsežno tradicijo zgodovinopisja in kulturnih študij, ki se bolj kot s preteklimi travmatičnimi dogajanjem ukvarja s spominjanjem in zgodovinenjem dogodkov in procesov.¹⁰ Fokus tega korpusa literature niso zgolj žrtve, ampak celoten zgodovinski in družbeni kontekst. Tudi ta tradicija uporablja pojem spomina, vendar na drugačen način. Spomin je v svoji osnovi individualen pojav, dva človeka nikoli ne moreta deliti istih spominov. Po drugi strani pa individualni spomin ne more obstajati izven družbe, ampak je tudi ta družbeno pogojen. Pojem kolektivnega spomina se v spominskih študijah veliko uporablja, čeprav se ga tudi veliko kritizira.¹¹ Nekateri avtorji razlikujejo kolektivni spomin od »zbranega« (collected), ki ustreza razliki med individualističnim in kolektivističnim dojetjem fenomena spomina.¹²

Poleg spomina je ključen tudi pojem historičnega revizionizma. Revizionizem v tem primeru ni običajna reinterpretacija zgodovine na podlagi novih raziskav, ampak pojav, ki je nasproten osnovnim načelom sodobnega akademskega zgodovinopisja.¹³ Za našo temo je zanimiva prisotnost historičnega revizionizma v postsocialističnih državah, kjer so bili poizkusi doseganja narodne sprave navezani na radikalno reinterpretacijo preteklosti z namenom okrepitve nacionalne agende. Revizionistično branje preteklosti ni samo način boja za interpretacijo preteklih dogodkov in struktur, ampak

7 Joanna Santa-Barbara, »Reconciliation,« v: Charles Webel in Johan Galtung, ur., *Handbook of Peace and Conflict Studies* (London in New York: Routledge, 2007), 176.

8 »Reconciliation,« *International Center for Transitional Justice*, pridobljeno 3. 4. 2018, <https://www.ictj.org/gallery-items/reconciliation>.

9 Santa-Barbara, »Reconciliation,« 176.

10 Florence Vatan in Marc Silberman, »Introduction. After the Violence: Memory,« v: Florence Vatan in Marc Silberman, ur., *Memory and Postwar Memorials. Confronting the Violence of the Past* (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 1.

11 Wulf Kansteiner, »Finding Meaning in Memory. A Methodological Critique of Collective Memory Studies,« *History and Theory*, 41, št. 2 (2002): 179–97.

12 Jeffrey K. Olick, »Collective Memory. The Two Cultures,« *Sociological Theory*, 17, št. 3 (1999): 333–48.

13 Aviezer Tucker, »Historiographic Revision and Revisionism The Evidential Difference,« v: Michal Kopeček, ur., *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989* (Budapest in New York: CEU Press, 2008), 1–16.

del iskanja idealnega »mi« v sedanjosti. Debate o »zgodovinskih resnicah« povedo več o krhkosti in pluralnosti identitet in politik, ki poskušajo učvrstiti definicijo nacionalne identitete, kot o preteklosti sami. Z metodološkega vidika historični revizionizem gradi na »deskriptivnem samozadostnem načinu interpretacije«. Glavne značilnosti tega načina so: (1) osredotočanje na nacionalni okvir, (2) neupoštevanje kronologije in/ali dehistorizacija preteklosti, (3) moraliziranje.¹⁴

Med dvema tradicijama interpretacije nasilnih dogodkov/procesov v preteklosti, ki smo jih identificirali zgoraj (tranzicijska pravica/konfliktne študije in študije historičnega revizionizma/spominske študije), je zelo malo stikov. Očitno je, da gre za zelo različni perspektivi: dela s področja tranzicijske pravice ne uporabljajo pojma historičnega revizionizma, njihov fokus je na »odkrivanju resnice« in terapevtskem učinku na družbo. Največja razlika je v odnosu do koncepta sprave. Medtem ko ima literatura tranzicijske pravice spravo za idealno stanje, pa študije spomina in revizionizma spravo obravnavajo izrazito kritično.

Na Inštitutu za novejšo zgodovino smo v letih 1997–2012 sistematično raziskovali žrtve druge svetovne vojne in povojnega nasilja, ki so imele prebivališče na ozemlju današnje Slovenije. Skupno je zaradi vojne izgubilo življenje 99.931 ljudi, kar predstavlja več ko 6,7 odstotka tedanjega prebivalstva. Partizanske enote so utrpeli 28.444 žrtev, protirevolucionarne enote pa 15.514, od teh je velika večina umrla v množičnih pobojih neposredno po vojni.¹⁵ Ostale žrtve so pripadale civilnemu prebivalstvu. Raziskava Inštituta za novejšo zgodovino je identificirala okoli 15.000 žrtev povojnega obračuna (skupaj civilisti in uniformirani, povojni poboji, sodbe, taborišča, pogrešani, posledice represije). V povojnih pobojih je umrlo 11.616 domobrancev in 1.403 civilistov.¹⁶ Treba je poudariti, da raziskava ni zajela žrtev, ki so imele stalno prebivališče izven ozemlja sedanje slovenske države. Pri vprašanju povojnih pobojev na tleh današnje RS pa lahko popis INZ le delno pomaga. Večina žrtev povojnih pobojev ni imela stalnega prebivališča na ozemlju današnje Slovenije. Osnovni razlog za to je geografski položaj slovenskega ozemlja. Kvizlinške enote skupaj s civilisti z območja nekdanje Jugoslavije so maja 1945 bežale pred Jugoslovansko armado proti Avstriji v upanju, da bi dosegle zahodne zaveznike. Britanska vojska je 15. maja 1945 begunce prisilila, da se predajo partizanom. Jugoslovanska armada naj bi zajela okoli 100.000 pripadnikov oboroženih sil NDH in veliko število civilistov.¹⁷ Najvidnejši raziskovalec povojnih pobojev Mitja Ferenc se izogiba postavljanju številčnih ocen, kljub temu ocenjuje, da leži v prikritih grobiščih po Sloveniji nekaj deset tisoč pripadnikov tujih vojsk in civilistov.¹⁸ Ferenc na temelju delnih izkopavanj in sondiranja ocenjuje, da naj

14 Oto Luthar, »Red Dragon and the Evil Spirits,« v: Oto Luthar, ur., *Of Red Dragons and Evil Spirits. Post-Communist Historiography Between Democratization and New Politics of History* (Budapest in New York: CEU Press, 2017), 8, 9.

15 Zdenko Čepič, Nevenka Troha in Damijan Guštin, *Slovenija v vojni 1941–1945* (Ljubljana: Modrijan, 2017), 429.

16 Vida Deželak Barič, »Posledice vojnega nasilja. Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem,« v: Nevenka Troha, ur., *Nasilje vojnih in povojnih dni* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014), 36.

17 Mitja Ferenc, »Post-war killings and concealed gravesites of World War II in Slovenia,« *Slovene studies*, 40, št. 1–2 (2018): 77–91, 77, 78.

18 Matija Grah, »Spomenik vsem žrtvam bo nova Potemkinova vas,« *Delo.si*. 19. 8. 2013, pridobljeno 5. 6. 2017, <http://www.delo.si/zgodbe/ozadja/mitja-ferenc-spomenik-vsem-zrtvam-bo-nova-potemkinova-vas.html>.

bi bilo v največjem znanem slovenskem grobišču (Tezno pri Mariboru) zakopanih okoli 15.000 žrtev, predvsem pripadnikov oboroženih sil NDH.¹⁹

Krivda in greh

O poboju domobrancev je v slovenski javnosti prvi spregovoril eden od partizanskih voditeljev, krščanski socialist in pesnik Edvard Kocbek leta 1975, vendar so se travmatična vprašanja iz vojnega in predvojnega obdobja začela odpirati šele po Titovi smrti leta 1980.²⁰ Vprašanje spomenika se je pojavilo na samem začetku javne debate o povojnih pobojih leta 1984. Sociologinja in nekonvencionalna razumnica Spomenka Hribar je v eseju *Krivda in Greh* (v zborniku o prej omenjenem Edvardu Kocbeku) zapisala, da so se tudi domobranci borili za domovino. Poudarila je, da bodo Slovenci pravi mir doživeli takrat, ko bosta obe strani v »državljski vojni« priznali svojo krivdo in greh. Levica (predvsem komunisti) morajo priznati poboje in revolucijo, desnica pa kolaboracijo s fašizmom in s tem povezane zločine. Brez sprave se bo latentna državljanska vojna nadaljevala in na neki točki ponovno izbruhnila. V kontekstu socialistične Slovenije, ki je ideološko temeljila na »narodno-osvobodilnem boju«, je še zlasti blasfemično delovala trditev, da so tudi pobiti domobranci del »našega naroda, naše zgodovine. V njej smo na skrivnosten način vsi, živi in mrtvi, pretekli, sedanji in prihodnji rodovi.« V tem kontekstu je Spomenka Hribar predlagala postavitev obeliska, »ki bi krikal v nebo o tragediji malega naroda«, na katerem bi preprosto pisalo: »umrli za domovino«. ²¹ Podoba slovenskega naroda kot subjekta, ki se mora soočiti s preteklostjo kot nekakšna kolektivna oseba, ustreza »deskriptivnemu samozadostnemu načinu interpretacije« (fokus na narod, dehistorizacija, moralizem). ²² Čeprav Spomenka Hribar problematizira zgodovino, jo na svoj način izniči. Narod je tako rekoč brezčasen pojav, vsebuje mrtve, sedanost in prihodnost. Narod ima poseben pomen, pomeni os, skozi katero mora vse, kar bo, bilo je in kar je. Kot opozarja Lev Centrih, sta narod in domovina po tem ključu razumljena kot vnaprej dani lastnosti vsakega posameznika in sta ločeni od vpetosti v politične, ideološke in produkcijske prakse. ²³

Idejo o obelisku so napadali zagovorniki tedanjega kulturno-političnega establišmenta kot prizadevanje za postavitev spomenika domobrancem. ²⁴ Spomenka Hribar se je branila, da ni šlo za konkreten predlog, ampak metaforo. Po njenem mnenju bi bila materializacija spomenika povsem brez smisla, obelisk pa je treba razumeti kot

19 Mitja Ferenc, »Tezno – največje prikriveno grobišče u Sloveniji. O istraživanju grobišta u protutenkovskom rovu u Teznom (Maribor)«, *Časopis za suvremenu povijest*, 44, št. 3 (2012): 539–69, 564.

20 Božo Repe, »Povojna represija v nacionalni identiteti in kolektivnem spominu Slovencev«, v: Janvit Golob et al., ur., *Žrtve vojne in revolucije* (Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2005), 52.

21 Spomenka Hribar, »Krivda in greh«, v: Dimitrij Rupel, ur., *Kocbekov zbornik* (Maribor: Obzorje, 1990), 61.

22 Luthar, »Red Dragon and the Evil Spirits«, 8, 9.

23 Lev Centrih, »O pomenu komunistične partije Slovenije med drugo svetovno vojno in po njej«, *Borec*, 60 (2008), 648–51: 71.

24 Janja Slabe, »Slovenska narodna sprava v časopisju (1984–1997). Diplomsko delo« (Ljubljana, 2004), 61.

simbol tragedije naroda.²⁵ Leta 1990 je po prvih večstrankarskih volitvah prišlo do spravne slovesnosti v Kočevskem rogu ob množičnih grobiščih, kjer sta si v roke segla predsednik predsedstva RS in ljubljanski nadškof.²⁶

Večina mlajše in srednje generacije, ki je bila socializirana v pozni socialistični Jugoslaviji, po osamosvojitvi Slovenije 1991 ni čutila potrebe po spravljanju zaradi druge svetovne vojne, diskurz narodne sprave pa je posvojila slovenska konservativna desnica.²⁷ Spomenka Hribar, izumiteljica sprave v slovenskem kontekstu, je 18. aprila 1992 objavila članek z naslovom *Ustavimo desnico*, v katerem je opozorila na pretiran pohod desnice, ki je – med drugim – škodljiv tudi za proces narodne sprave.²⁸ Od tega trenutka je na politični desnici Spomenka Hribar dobila etiketo levičarstva. Med letoma 1984 in 2017 se je večkrat spremenil svet, Spomenka Hribar pa je trmasto vztrajala pri svoji različici narodne sprave.

Medtem so se začeli pojavljati spomeniki in spominske plošče na pokopališčih in cerkvah, ki obeležujejo žrtve povojnih pobojev pa tudi ubite domobrance med vojno. S kolonizacijo osrednjih prostorov farnih pokopališč je revizionistična desnica začela dejavno posegati v spominsko pokrajino: vsi, ki se udeležujejo vaških ritualov pri cerkvah, se neizogibno srečajo z revidirano interpretacijo nacionalne preteklosti. Breda in Oto Luthar sta analizirala domobranske spomenike in identificirala nekaj temeljnih konceptov: (1) koncept sprave, ki relativizira kolaboracijo s fašizmom in premesti vloge storilcev in žrtev; (2) reinterpretacija odporniškega gibanja in kolaboracija v skupni pojem bratomorne vojne; (3) patologizacija partizanskega odpora, poudarjanje neslovenske narave komunizma; (4) iskanje nacionalnega konsenza na podlagi homogenizacije.²⁹

Slovenska država je prvič velikopotezno posegla v spominsko krajino leta 2004, ko je bil odprt spominski park Teharje. V kraju Teharje pri Celju je bilo leta 1945 locirano zbirno taborišče za zajete kvizlinške enote in civiliste, ki naj bi sodelovali z okupatorji. Povojne oblasti so v okolici izvensodno usmrtilo več tisoč ljudi.³⁰ Monumentalen spomeniški kompleks s kapelico ob vhodu in kostnico s sarkofagom in oltarjem (delo arhitekta Marka Mušiča) naj bi imel vlogo glavnega obeležja zamolčanim povojnim pobojem, vendar je ostal nedokončan.³¹ V začetku marca 2009 so člani Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč odkrili množično grobišče v opuščnem rudniku Huda jama. Slike mumificiranih trupel, ostankov uniform in ženskih kit v rudniškem jašku so pretresle slovensko javnost.³² Posledično se je angažirala tudi

25 Spomenka Hribar, »Zapisnik 1,« v: *Nova revija*, 41/42 (1985): 1252.

26 Božo Repe, *Slovinci v osemdesetih letih* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001), 68.

27 Tone Drobnič, »Slovenska zaveza,« *Zaveza*, 10. 2. 1991, 2.

28 Slabe, »Slovenska narodna sprava v časopisju,« 80–85.

29 Breda Luthar in Oto Luthar, »Kolonizacija spomina. »Politika in kontekstualnost domobrantskih spomenikov po letu 1991,« v: Oto Luthar in Jurij Perovšek, ur., *Zbornik Janka Pleterskega* (Ljubljana: Založba ZRC, 2003), 660.

30 Deželak Barič, »Posledice vojnega nasilja,« 34.

31 Beti Žerovc, »Spomenik, ki bo zapičen v naše osrčje za vselej,« *Delo.si*, 18. 3. 2017, pridobljeno, 28. 3. 2018, <http://www.delo.si/sobotna/spomenik-ki-bo-zapicen-v-nase-osrce-za-vselej.html>.

32 Ana Svenšek, »Huda jama je bila prehuda, po državi še vedno stotine neoznačenih grobišč,« *rtvslo.si*, 3. 3. 2015, pridobljeno 28. 3. 2018, <https://www.rtvsllo.si/slovenija/huda-jama-je-bila-prehuda-po-drzavi-se-vedno-stotine-neoznacnenih-grobsic/359553>.

levosredinska vlada Boruta Pahorja. Državni zbor Republike Slovenije je 8. septembra 2009 sprejel poseben zakon o vojnih grobiščih, ki je med drugim predvideval postavitve spomenika žrtvam vseh vojn v glavnem mestu države. Zanimivo je, da so poslanci določili tudi zapis na spomeniku, ki je šele kasneje postal sporen (več o napisu v nadaljevanju).³³ Desnica zakona ni podprla, projekt spomenika žrtvam vseh vojn je ostal navezan na levosredinsko in liberalno politično opcijo. Stenografski zapisniki seje kažejo na to, da je v razpravi močno odmevalo razkritje grobišča Huda jama.³⁴

Zgodba o Hudi jami pa ni zaposlovala samo revizionistične desnice, ampak tudi kulturne kroge. Usodo Mehmedalije Alića, vodje izkopavanj v Hudi jami, je leta 2010 prvič objavil časopis *Delo*. Alić, ki je v Slovenijo prišel kot najstnik, izvira iz Srebrenice. V Sloveniji se je po opravljenem šolanju zaposlil v rudarstvu. Vmes je razpadla Jugoslavija in Alića je tako kot tisoče drugih priseljencev iz bivše Jugoslavije slovenska država nezakonito izbrisala iz registra stalnih prebivalcev. Alić je kasneje prišel do državljanstva, prizadel ga je še genocid v Srebrenici, kjer je izgubil dva brata. Kot rudar, ki je predrl zadnje pregrade pred množičnim grobiščem v Hudi jami, se je začel boriti za pravico žrtvev do dostojnega pokopa.³⁵ Po zgodbi »človeka, ki so ga oplazile tri vrste zla: Srebrenica, izbrisani in Huda jama,« je slovenska režiserka Hanna Slak posnela igrani film *Rudar* (v kinematografe je prišel leta 2017).³⁶

Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti je v začetku leta 2010 oblikovalo projektno skupino za postavitve spomenika, ki jo je vodila Spomenka Hribar. Skupina je za lokacijo spomenika določila južni del Kongresnega trga v Ljubljani. Izbrana lokacija v začetku ni bila med opcijami, še zlasti arhitekt in podžupan Ljubljane Janez Koželj je zagovarjal postavitve spomenika na osrednjem mestnem pokopališču Žale. Iz dokumentacije je razvidno, da se je Spomenka Hribar zaradi simbolnega pomena spomenika (središče glavnega mesta, bližina parlamenta in vlade) navduševala nad postavitvijo na Kongresnem trgu, kar se je tudi zgodilo.³⁷ Javni natečaj za izbor arhitekturne rešitve spomenika je ministrstvo zaupalo Zbornici za arhitekturo in prostor.³⁸ V javnem razpisu za spomenik je bilo poudarjeno, da bo spomenik obeleževal »veliko število prebivalcev na slovenskem ozemlju, ki so kot vojaki različnih armad padli v vseh vojnah, zlasti med I. in II. svetovno vojno. Posvečen bo tudi številnim civilnim žrtvam vojne in revolucije.«³⁹

33 »Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o vojnih grobiščih (ZVG-A),« *Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije*, pridobljeno 28. 3. 2018, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKOS691#>.

34 »Stenografski zapisniki 12. izredne seje Državnega zbora RS z dne 8. 9. 2009.« *Državni zbor RS*, pridobljeno 28. 3. 2018, <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=V&type=sz&uid=73B7CF38A0C52997C12579680059E79C>.

35 Boštjan Videmšek, »Usoda,« *Delo.si*, 17. 7. 2010, pridobljeno 29. 3. 2018, <http://www.delo.si/novice/svet/usoda.html>.

36 Vesna Milek, »Res verjamem v to, da človek lahko reši drugega človeka,« *Delo.si*, 30. 9. 2017, pridobljeno 29. 3. 2018, <http://www.delo.si/sobotna/res-verjamem-v-to-da-clovek-lahko-resi-druega-cloveka.html>.

37 »Zapisnik 4. seje projektne skupine za izvedbo projektov postavitve spomenika in izgradnje centralne kostnice, 22. 4. 2010,« *Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve*.

38 »Spomenik vsem žrtvam vojn,« *Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti*, pridobljeno 28. 3. 2018, http://www.mdds.gov.si/si/medijsko_sredisce/novica/8200.

39 *Natečajna naloga*, pridobljeno, 4. 4. 2018, <http://zrtvamvojn.si/index.php/home/razvojprojekta/natečajna-naloga/>.

Na razpisu je zmagal arhitekturni biro *Medprostor*, ki je spomenik zasnoval kot dva visoka betonska monolita različnih dimenzij, vendar iste višine in teže. Arhitekturna kompozicija naj bi izražala »enotnost v dvojnosti, dialog med dvema enakovrednima, vendar različnima stebroma, ki predstavljata osnovo za spravo in priložnost za oblikovanje skupne zgodovine. Narodna enotnost naj bi bila utelešena v sami strukturi: obe stebra povezuje isti temelj, v betonu pa lahko najdemo pesek in kamne iz slovenskih rek.«⁴⁰ Bistvena pomenska značilnost spomenika je torej prikaz razdvojenosti in istočasne povezanosti slovenskega naroda. Napis na spomeniku je določil slovenski parlament z zakonom. Verze je napisal Oton Župančič (1878–1949), eden izmed najbolj čaščenih slovenskih pesnikov:

*Domovina je ena
nam vsem dodeljena,
in eno življenje
in ena smrt.*

Če zanemarimo dejstvo, da verzi predvidevajo nacionalistično zaznavanje socialne realnosti (pravilo: ena oseba ima lahko le eno domovino), se zdi verz idealen za napis na spomeniku: kar imamo Slovenci skupnega, so življenje, smrt in domovina. Vendar verzi Otona Župančiča niso nevtralni. Pesnik je podpiral partizanski boj. Pesem je bila napisana za Grobnico narodnih herojev, ki je bila postavljena leta 1949 poleg današnjega parlamenta. Spomenik, ki sta ga oblikovala arhitekt Edo Mihevc in kipar Boris Kalin, ni samo obeležje, ampak prava grobnica, kamor so leta 1949 pokopali posmrtno ostanke desetih partizanskih narodnih herojev, med njimi tudi legendarnega poveljnika Franca Rozmana - Staneta. V grobnico so leta 1979 kot zadnje položili posmrtno ostanke glavnega arhitekta jugoslovanske socialistične ureditve Edvarda Kardelja.⁴¹ Omenjena grobnica je od lokacije Spomenika žrtvam vseh vojn oddaljena manj kot 400 metrov. Za našo temo je pomembno, da lahko na spomeniku preberemo še dve dodatni kitici Župančičeve pesnitve:

*Svobodi udani
za borbo smo zbrani,
in kaj je življenje,
in kaj je smrt?*

*Bodočnost je vera!
Kdor zanjo umira,
se vzdigne v življenje,
ko pade v smrt.⁴²*

40 Ibid.

41 »Grobnica narodnih herojev,« *Dogovori*, 16. 2. 1979, 6.

42 Ibid.

Poleg dejstva, da so izbrani verzi za Spomenik žrtvam vseh vojn posvečeni partizanskim junakom in da so že napisani na grobnici v neposredni bližini novega spomenika – skupaj z ostalima dvema kiticama –, izražajo povsem drugačno sporočilo: za boljšo prihodnost je vredno umreti; tisti, ki so umrli v boju (partizanov proti okupatorjem), niso umrli zaman. Očitno gre za reinterpretacijo namenske pesnitve, ki doseže želeni učinek s preprostim odvzemom iz širšega konteksta. Parlamentarni zapiski dokazujejo, da je za uzakonitev napisa odgovorna takratna parlamentarna levica, in ne revizionistična desnica. Kdo je bil pravi avtor reinterpretacije Župančičevih verzov? Glede na njen članek iz leta 2015 bi lahko sklepali, da je bila to Spomenka Hribar. V njem je filozofinja razložila, da se je vprašanje spomenika odprlo že po prvih večstrankarskih volitvah 1990. Avtorica ideje spomenika naj ne bi vztrajala pri prvotnem napisu: »Župančičev verz: 'Domovina je ena / nam vsem dodeljena / in eno življenje / in ena smrt' vsebinsko pove isto kot 'Umrli za domovino.' Tak napis je bil končno sprejet in zakonsko potrjen.« Spomenka Hribar je opozorila, da napisu nasprotuje politična desnica, »ker so ti verzi že napisani na spomenikih revolucije«. Takšno razmišljanje je označila za enodimenzionalno in nekulturno, »poezija vendar presega ne le vse ideologije, temveč tudi vse čase«. S tem je Spomenka Hribar dosegla dvoje: reinterpretacijo/revizijo pesnitve in trganje iz konteksta je opravičila s sklicevanjem na brezčasnost in transcendentnost poezije; za zavračanje napisa je obtožila revizionistično desnico, čeprav so kritike napisa prihajale z vseh strani, tudi iz leveice.⁴³

V istem prispevku se je najbolj znana ideologinja sprave distancirala od izbora zmagovalnega projekta. Spomenik žrtvam vseh vojn, ki je do takrat nosil njen pečat, je glavna pobudnica zapustila še pred njegovo postavitvijo. Simbolika izbranega projekta ni ustrezala njeni verziji sprave: partizanski boj pod vodstvom komunistov ima dve dimenziji: revolucijo (slabo) in boj proti nacifašizmu, narodno osvoboditev (dobro). Zato ni mogoče privoliti v popolni revizionizem: »Kot partizanom za osvoboditev jim gre vsa čast! Protikomunisti se med vojno niso borili proti okupatorjem – niti eden ni padel v boju z njimi –, ampak le skupaj z njimi proti partizanom.« Spomenka se ne strinja s ponazoritvijo razklanosti Slovencev z dvema stebroma, saj ne gre samo za spomenik žrtvam druge svetovne vojne, ampak žrtvam vseh vojn, tudi osamosvojitvene vojne leta 1991. Poleg tega spomenik izraža sodobno razklanost, ki jo prenaša na žrtve: »Če bo takšen, kakor je zasnovan, tudi postavljen, bo le priča današnjega razdiralnega stanja med nami. In ne bo nagovarjal ljudi k spravi za sedanost in prihodnost, nasprotno: dve plošči bosta utrdili spomin na razdor in sta kot taki lahko celo nagovor za spor v prihodnje!«⁴⁴

43 Spomenka Hribar, »Spomini, ki družijo, spomini, ki ločujejo,« *Mladina.si*, 21. 8. 2015, pridobljeno 30. 3. 2018, <http://www.mladina.si/168812/spomini-ki-druzijo-spomini-ki-locujejo>.

44 Ibid.

Medijska analiza slavnostne otvoritve: fokusi, interpretacija⁴⁵

Slavnostna otvoritev Spomenika žrtvam vseh vojn in z vojnami povezanih žrtev se je zgodila 13. julija 2017. V nadaljevanju bomo analizirali medijske odmeve v tednih po otvoritvi, ko so debate o upravičenosti spomenika dosegle svoj zenit. Od samega začetka projekta pa vse do otvoritve je spomenik najbolj zavzeto podpiral predsednik RS Borut Pahor, ki je imel v času sprejetja zakona leta 2009 funkcijo predsednika vlade. Nekdanji voditelj slovenske socialne demokracije je leta 2012 kot neodvisni kandidat zmagal na volitvah za predsednika države – tudi s pomočjo glasov politične desnice.⁴⁶ Borut Pahor (zaradi uporabe socialnih omrežij imenovan tudi *Kralj Instagrama*⁴⁷) je v svojem mandatu povsem ponotranjil diskurz (zmerne) narodne sprave po načelu: »Sprava ni spreminjanje preteklosti, je spreminjanje prihodnosti.«⁴⁸

Slavnostni govornik na otvoritvi je bil po pričakovanjih predsednik republike, slovesnosti se je udeležil tudi ljubljanski nadškof in metropolit Stanislav Zore, ki je opravil molitev za žrtve. »Slovenski narod se je z ustanovitvijo lastne države vzpostavil kot nacija. Z odkritjem osrednjega državnega spomenika vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanim žrtvam se zdaj vzpostavlja kot zrela nacija«, je poudaril Borut Pahor v slavnostnem govoru. Predsednik republike se dobro zaveda pomena politike spomina. »Kakršni smo, smo zaradi naših spominov. Ne gre za to, da so enaki, enotni ali celo isti. So pa skupni.« Po eni strani je poskušal Pahor biti svetovljanski in strpen do različnih dojemaj nacionalne zgodovine, po drugi strani pa je imel njegov govor osnovne značilnosti historičnega determinizma. Pot v nacionalno in politično zgodovino je bila dolga, zgodovina je slovenski narod močno preizkušala, Slovenci so trpeli pod »tujčevo roko«, prav tako si nista prizanesla niti »brata Slovenca«. Poudarek je na nacionalni koheziji brez nacionalnega ekskluzivizma. Pahor je »ponosen, da je Slovenec«, toda ne zato, ker bi čutil večvrednost nad drugimi, ampak zato, ker ne čuti nikakršne manjvrednosti. Izrazil je tudi optimizem, da bodo takšne katastrofe našim otrokom prihranjene, ker so vzgajani za sožitje, spoštovanje in sodelovanje. Za zaključek je Pahor citiral Antigonine besede: »Ne da sovražim – da ljubim, sem na svetu.«⁴⁹ To je spomenik taki ljubezni,« je zaključil predsednik republike.⁵⁰

Večina leve in desne parlamentarne opozicije se ni udeležila otvoritve spomenika.

45 Za material (medijski kliping) se zahvaljujem Otu Lutharju.

46 Jure Trampuš, »Janševa zmaga,« *Mladina.si*, 7. 12. 2012, pridobljeno 4. 4. 2018, <http://www.mladina.si/118472/janseva-zmaga/>.

47 Vasja Jager, »Kralj instagrama,« *Mladina.si*, 18. 8. 2017, pridobljeno 4. 4. 2018, <http://www.mladina.si/181458/kralj-instagrama/>.

48 »Predsednik Pahor: 'Sprava ni spreminjanje preteklosti, je spreminjanje prihodnosti',« *Predsednik republike Slovenije*, pridobljeno 3. 4. 2018, <http://www.predsednik.si/up-rs/uprs.nsf/objave/AF64FC03F2037A49C1257EBD00658640?OpenDocument>.

49 »Govor predsednika Republike Slovenije Boruta Pahorja na slovesnosti ob odprtju spomenika vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanim žrtvam,« *Predsednik Republike Slovenije*, 13. 7. 2017, pridobljeno 4. 4. 2018, <http://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/objave/D2FB2A48C140B6F7C125815C005D947C?OpenDocument>.

50 Alenka Župančič, »Kaj je rekel predsednik države,« *Dnevnik*, 16. 8. 2017, 13.

Stranka Levica je projekt spomenika opredelila kot obeležje zgodovinskemu revizionizmu in duhovnemu mračnjastvu. Spomenik, trdi Levica, povsem izničuje status in vlogo partizanskega antifašističnega boja. Vodja desničarske Slovenske demokratske stranke Janez Janša – najbolj glasen zagovornik historičnega revizionizma v slovenskem političnem prostoru – je v tvitu zapisal, da je »vojna za komunistično morijo leta 1945 kriva toliko, kot je puška kriva za umor«. S tem je poskušal pokazati na izvorno zlo komunističnega projekta, ki je zgolj izkoristil drugo svetovno vojno za totalitarno vladavino.⁵¹

Spomeniku je nasprotovala tudi Zveza združenj borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Slovenije (ZZB NOB), ki je menila, da bo Slovenija pridobila nov spomenik razdora. Poleg tega je ta organizacija opozorila na trganje Župančičevega verza iz konteksta. Zvezo je motila tudi prisotnost ljubljanskega nadškofa, ki ne ustreza ločitvi cerkve od države. Vodja slovenske katoliške cerkve nadškof Zore pa je videl spomenik kot »priložnost, da izrazimo spomin in spoštovanje vsem žrtvam vojnega in revolucionarnega nasilja«. ⁵² Protirevolucionarnega nasilja Zore ni omenjal. Oglasili so se tudi člani vladne komisije za prikrita grobišča, ki je vodila izkopavanje Hude jame. Vodja komisije Jože Dežman – sicer zagovornik historičnega revizionizma z velikim poudarkom na tranzicijski pravici – je povedal, da spomenik podpira. Kljub temu je le »vrh piramide, ki je spodaj ni«. Spomenik bo popoln takrat, ko bodo pokopani vsi mrtvi. Vodja sondiranja in prekopov prikritih grobišč Mitja Ferenc je bil do spomenika bolj prizanesljiv. Obeležju je nasprotoval predvsem zato, ker bi si želel, da se prej uredijo vsa grobišča in umirijo strasti.⁵³ Pri časopisu *Delo* so v dneh po otvoritvi izvedli anketo o novem spomeniku. 40 odstotkov vprašanih je spomenik podprlo, četrtnina vprašanih je bila zadržana, dobra četrtnina pa spomenika ni podprla. Na vprašanje, ali je slovenski narod dosegel spravo zaradi polpretekle zgodovine, pa je kar 78 odstotkov anketirancev odgovorilo z ne.⁵⁴

Televizijske reportaže so poskušale zadržati distanco do novega spomenika, hkrati pa so reproducirale uveljavljeni diskurz o slovenski razdvojenosti in potrebi po narodni spravi. Novinarica javne televizije o nujnosti sprave ni dvomila, državne dostojanstvenike in goste je spraševala: »Kdaj bo sprava v Sloveniji mogoča?« Prisotni politiki so odgovarjali podobno: spomenik je korak v to smer, potrebno je več odpuščanja in pietete.⁵⁵ Zanimivo je bilo poročanje komercialne televizije Kanal A, ki je bila do koncepta sprave veliko bolj kritična kot javna televizija. Voditelj na Kanalu A je slovenske politike obtožil, da izkoriščajo vprašanje sprave za nabiranje političnih točk. Kaj pravijo na to mladi, ki sprave ne potrebujejo? Sodeč po kratki anketi na ulici, so bili mladi sogovorniki do spomenika sprave povsem ravnodušni. Nekateri niso o tem nič vedeli, spet drugi so zgolj slišali, da gre za nekakšno premirje med domobranci in partizani. V nadaljevanju so na Kanalu A predstavili nekaj žrtev vojnega in povoj-

51 Ranka Ivelja in Meta Roglič, »Spomenik sprave ali spomenik razdora«, *Dnevnik*, 12. 7. 2017, 1.

52 Ibid., 2.

53 Vanessa Čokl, »Ti in jaz, oče in sin, belo in črno«, *Večer*, 12. 7. 2017, 4.

54 Zoran Protič, »Podpora odkritju spomenika vsem žrtvam vojn«, *Delo*, 17. 7. 2017, 2.

55 »Odkritje spomenika na Kongresnem trgu«, *TV Slovenija 1, Odmevi* (22.00), 13. 7. 2017, klipimg.

nega nasilja: preživelu taboriščnico iz Auschwitza; sogovornico, ki so ji partizani po vojni ustrelili očeta; ženo umrlega v osamosvojitveni vojni 1991. Televizijski voditelj je zaključil temo v moralističnem in antipolitičnem tonu: politika že 26 let izrablja zgodovino, čeprav je jasno, da so domobranci sodelovali z okupatorji, komunisti pa so izvajali povojne poboje. Zanikanje enega in drugega pa naj bi bilo tisto, s čimer stranki SDS in Levica nabirata politične glasove. Mladi pa doživljajo veliko zastrupljanje ...⁵⁶

Kako si lahko interpretiramo senzacionalistično kritičnost do koncepta sprave? Kot izraz naveličanosti velikega dela javnosti nad konceptom, s katerim se ne more identificirati? Gotovo so snovalci komercialnih novic upoštevali tudi ta moment, drugače ne bi pripravili takšnih prispevkov. Voditelj je stranki Levico in SDS preprosto vrgel v isti koš in jima pripisal isto krivdo za zavračanje očitnih zgodovinskih dejstev. Pri čemer je treba opozoriti, da je stranka SDS veliko energije vložila v zanikanje kolaboracije z okupatorji,⁵⁷ medtem ko stranka Levica (oziroma njene predhodnice) ne zanika odgovornosti partizanov za povojne poboje, čeprav se tej tematiki očitno izogiba.⁵⁸

Največ prostora novemu spomeniku je namenil tisk, ki podpira politično desnico, še zlasti glasilo stranke SDS *Demokracija*. Komentator Metod Berlec je postavitev obeležja označil za »promocijo levičarske lažne želje po spravi«. Opozoril je na pravno slovesnost v Kočevskem rogu leta 1990, ki naj bi jo bivši komunisti izkoristili za politično krinko, da organi pregona ne bi raziskali povojnih zločinov. Od takrat naprej nasledniki zločincev minimalizirajo tragiko krvave revolucije. Zločinov »političnih očetov« ne obžalujejo, zato gre pri novem spomeniku zgolj za izkrivljanje resnice. Komentatorja moti, da v bližini sedanjega spomenika še vedno stoji grobnica »vodilnih komunističnih krvolokov« (Grobnica narodnih herojev). »Dokler bodo ti spomeniki stali v središču naše države in dokler v središču mesta ne bo stal pravi spomenik žrtvam revolucije, Slovenija ne bo normalna država.«⁵⁹ Komentar je dopolnila razprava znanega domobranca in revizionista Justina Stanovnika, ki je komuniste ponovno obtožil krivde za »državljansko vojno«. V razpravi na šestih straneh kolaboracije s fašizmom ni omenil niti enkrat.⁶⁰ Revizionistična reakcija je jasna: nujno je popolno izničenje osovraženih simbolov.

Strokovna javnost (arhitekti in umetnostni zgodovinarji) je spomenik kritizirala že pred otvoritvijo. Umetnostna zgodovinarica Beti Žerovc je bila do izbranega projekta med drugim kritična tudi zato, ker spomenik ne predstavlja vsebine, ki je bila razpisana na javnem razpisu. Spomenik ne komemorira žrtev vseh vojn, ampak današnji odnos do druge svetovne vojne (razklanost), poudarjanje navpičnih osi pa izraža »moški princip«, ki predpostavlja podrejenost namesto komemoriranja. Takšen spomenik ne

56 »Postavitev spomenika sprave,« *Kanal A, Svet* (18.00), 13. 7. 2017, klipng.

57 France Cukjati, »Kričanje 'kolaboracija je zločin' je izraz skrajno prostaškega obujanja državljanske vojne,« *sds.si*, pridobljeno 3. 4. 2018, <https://www.sds.si/novica/france-cukjati-kricanje-kolaboracija-je-zlocin-je-izraz-skrajno-prostaskega-obujanja>.

58 Meta Roglič, »Ni poti nazaj v jugoslovansko izkušnjo,« *Dnevnik.si*, 20. 6. 2015, pridobljeno 3. 4. 2018, <https://www.dnevnik.si/1042715408>.

59 Metod Berlec, »V senci spomenikov množičnih morilcev,« *Demokracija*, 20. 7. 2017, 3.

60 Justin Stanovnik, »Spomenik žrtvam vseh vojn,« *Demokracija*, 20. 7. 2017, 1–6.

bo podpiral družbene kohezije, ampak nasprotno, nasilje, ki je sicer na margini družbe, bo povlekel v njeno središče.⁶¹ Arhitektka Marka Apiha je prav tako motila simbolika razklanosti, spomenik pa v svoji praznosti sugerira zgolj individualno interpretacijo.⁶² Kritičen je bil tudi arhitekt Fedja Košir, ki je spomenik označil za »anonimno minimalistično gmoto brez pomena.«⁶³ Oglasila se je še vnukinja Otona Župančiča Alenka Župančič, ki je opozorila, da je bila pesem napisana partizanskim junakom. Sorodniki pesnika se kljub temu niso odločili za zahtevo prepovedi uporabe pesnitve. Neavtorizirano kopiranje Župančičevih verzov je ostro obsodil tudi predsednik slovenskega PEN-a Ivo Svetina, ki je reinterpretacijo Župančiča označil za »fotokopiranje na novo slovensko nesrečo.«⁶⁴

Spomenik je še pred otvoritvijo začel živeti svoje lastno življenje mimo moralno-političnih razprav o narodni spravi in razcepljenosti. Zanimivo je, da je že s svojo prisotnostjo vplival na sosednje stavbe. Po nenavadnem naključju se v neposredni bližini spomenika nahaja nočni lokal z imenom »Pr' Skelet«. Zaradi neljubih asociacij (spomenik naj bi komemoriral mrtve) je moral lastnik lokala pred otvoritvijo tablo z napisom sneti.⁶⁵ Da bi bila ironija še večja, lahko v bližini spomenika najdemo tudi kavarno z imenom »Zvezda«. V dneh okoli otvoritve je po spletu krožil tvit novinarja Martina Tomažina: »Po odkritju spomenika bodo šli desničarji baje na kavo k Skelet', levičarji pa na sladoleđ v Zvezdo.«⁶⁶

Poleg viralnih šal o novem spomeniku so se v javnosti pojavili tudi ironični komentarji znanih Slovencev. Upokojeni arhitekt in publicist Janez Suhadolc, v javnosti znan po kolesarskih potopisih, je predlagal, da bi spomenik predelali v umetno plezalno steno. Betonski steni bi bili likovno bolj artikulirani in tudi na pogled privlačnejši, če bi bili posejani s pisanimi oprijemi za plezalce. Množica plezalcev na spomeniku bi tvorila umetniški mobil, spomenik pa bi bil opremljen z živo plastiko. Umetnostna stroka bi ga lahko opredelila kot body art, nekatere plezalne smeri bi lahko poimenovali po protagonistih slovenske zgodovine. S športno predelavo bi se spomenik otresel ideoloških konfliktov, vsak bi imel možnost priplezati do vrha in navzdol.⁶⁷ Znani pisatelj Mate Dolenc je bil v nasprotju s Suhadolcem namenoma ideološki. Ko je prvič obiskal spomenik, je dolgo iskal sporni verz Otona Župančiča. Našel ga je šele, »ko sta se odstranila dva psa, ki sta z dvignjenima zadnjima nogama pozdravljala vse žrtve, jaz pa sem šel na kolena (...) potem pa še na vse štiri in tam sem ga našel in si ga ponovno prebral«. Pisatelj je mislil, da so verzi namenjeni partizanom, ampak zdaj očitno veljajo tudi za domobrance. V skladu z osnovno idejo Spomenika žrtvam vseh vojn Dolenc predlaga Evropski uniji naj »postavi skupni spomenik Churchillu in Hitlerju. Saj v smrti smo vsi enaki, kajneda, draga Spomenka?«⁶⁸

61 Žerovc, »Spomenik, ki bo zapičen v naše osrčje za vselej.«

62 Marko Apih, »Pisma bralcev,« *Sobotna priloga Dela*, 22. 7. 2017, 30.

63 Fedja Košir, »Pisma bralcev,« *Sobotna priloga Dela*, 22. 7. 2017, 31.

64 Gregor Butala in Maja Sučur, »Neavtorizirano kopiranje Župančičevih verzov,« *Dnevnik*, 15. 7. 2017, 2.

65 »Jankoviću obljubil, da bo umaknil tablo z imenom lokala,« *Dnevnik*, 13. 7. 2017, 9.

66 »Izjave tedna,« *Mladina.si*, 28. 7. 2017, pridobljeno 3. 4. 2018, <http://www.mladina.si/181081/izjave-tedna/>.

67 Janez Suhadolc, »Žrtve vseh spomenikov,« *Mladina*, 18, 8, 2017, 4.

68 Mate Dolenc, »V smrti vsi enaki,« *Delo*, 17. 8. 2017, 5.

Kako se slovenski primer navezuje na zgoraj omenjeno napetost med konceptoma tranzicijske pravice in historičnega revizionizma? Neskladje med literaturo tranzicijske pravice in spominskimi študijami daje veliko možnosti za pripadnike historičnih revizionizmov. V Sloveniji so diskurz tranzicijske pravice posvojili antikomunistični zagovorniki historičnega revizionizma, skupaj s psihološkimi in medicinskimi analogijami, ki jih uporabljajo na individualni in nacionalni ravni.⁶⁹ Še več, poskus zmerne politike narodne sprave, ki jo podpira predsednik RS Borut Pahor, je podoben politiki narodne sprave, ki jo zagovarja politična desnica. Če upoštevamo tezo Ota Lutharja, da historični revizionizem temelji na deskriptivnem samozadostnem načinu interpretacije (poudarek na nacionalnem okviru, dehistorizacija preteklosti, moraliziranje), potem lahko oba koncepta narodne sprave opredelimo kot historični revizionizem.⁷⁰ Razlika med njima je v intenzivnosti in fokusu. Zmerna politika narodne sprave je v primerjavi z antikomunistično benignejša, manj opazna, celo »prazna«, medtem ko je desničarska verzija narodne sprave glasnejša, čeprav je na margini. Zmerna politika narodne sprave zagovarja status quo (načelo: spravimo se, pustimo preteklost za sabo). Desničarska politika narodne sprave pa zahteva popolno revizijo družbe v smislu anti-komunizma in dokončno izničenje ostankov nekdanjega socialističnega sistema.

Asimetrična primerjava s španskim in srbskim primerom

Po mnenju Jürgena Kocke historičnih fenomenov ni mogoče primerjati v svoji popolnosti, lahko pa primerjamo zgolj določene aspekte po načelu asimetrične primerjave.⁷¹ Poglejmo dva primera kritične obravnave tranzicijske pravice, ki jih omenjamo predvsem z namenom uvrščanja slovenskega primera v širši komparativni kontekst. Španski primer »dogovora o molku« meče nenavadno luč na prepričanje, da se je za uspešen prehod iz avtoritativnega v demokratični sistem nujno treba soočiti s preteklostjo. Po Francovi smrti v Španiji ni bilo sodnih procesov ali drugih ukrepov, ki bi obravnavali množične poboje iz obdobja državljanske vojne (1936–1939) in Francovo represijo (1939–1975). Politolog Omar G. Encarnación poudarja, da sprava ni predpogoj za demokratizacijo. Španska politična elita je bila v obdobju 1975–2004 prepričana, da je pakt pozabe nujen za prehod v demokracijo. To naj bi dokazovalo, da takratna španska politika travmatične zgodovine ni obravnavala kot etičnega vprašanja, ampak kot politično vprašanje.⁷² Pragmatičen odnos do preteklosti ni mogel zapečatiti travmatične zgodovine. V začetku novega tisočletja se je pojavilo »gibanje za zgodovinski spomin«, ki je spodbudilo množični projekt odkopavanja grobišč. Leta 2007 je levosredinski vladi uspelo z zakonom o »zgodovinskem spominu«. Ta je opredelil pomoč žrtvam in zagotovil sredstva za raziskovanje in izkopavanja, a že leta 2011

69 Jože Dežman, »Preseganje travmatskih bremen titoizma,« *Bogoslovni vestnik*, 74, št. 4 (2014): 611–38.

70 Luthar, »Red Dragon and the Evil Spirits«, 8, 9.

71 Jürgen Kocka, »Comparison and Beyond,« *History and Theory*, 42, št. 1 (2003): 41.

72 Omar G. Encarnación, »Reconciliation after Democratization. Coping with the past in Spain,« v: *Political Science Quarterly*, 123, št. 3 (2008): 456.

je konservativna vlada sredstva za urejanja grobišč ukinila. Ugledni zgodovinar Santos Juliá je nasprotoval zakonu o »zgodovinskem spominu« s preprosto trditvijo, da ima vsak pravico do spomina. Ta pa se razlikuje od zgodovinopisne analize preteklosti, ki se mora opirati na relevantno zgodovinsko gradivo.⁷³

Drugi primer, ki je relevanten za našo temo, je gibanje za tranzicijsko pravico v državah nekdanje Jugoslavije po vojnah ob njenem razpadu. Srbski sociolog Slobodan Karamanić je gibanje za »resnico in spravo« v nekdanjem jugoslovanskem prostoru odkrito navezal na fenomen zgodovinskega revizionizma. Na prvi pogled je ta zveza videti nenavadno: tranzicijska pravica deluje kot kritični opomin na zločine v imenu naroda. Karamanić trdi, da ima pri gibanju za tranzicijsko pravico vlogo posredovanja med »objektivnim« (resnica) in »subjektivnim« (sprava) koncept naroda. Edino zagotovilo, da bo poznavanje resnice proizvedlo določen učinek (spravo), je pripoznanje znotraj okvirov nacije. Kot primer navede srbsko zagovornico »resnice in sprave«, ki od Srbov terja, da se soočijo s svojo, srbsko krivdo. Po njegovem mnenju takšna srbska krivda predstavlja priložnost, da srbski nacionalizem aktivira svoj politični položaj. Še več, srbska krivda paradoksalno dokaže nedolžnost besede Srb. Sprava ni nič drugega, poudarja Karamanić, kot samosprava in samoresnica, resnica nacionalne identitete.⁷⁴

Oba primera imata pomembne vzporednice s slovensko situacijo. Tako kot pri slovenskem primeru se tudi španski ukvarja s časovno oddaljenimi travmatičnimi dogodki, ki jih velika večina prebivalcev ni doživela. Kako dolgo traja obdobje tranzicije po nasilnih dogodkih? Če večina prebivalstva zaradi preteklega časa dogodkov ni izkusila, je informacije o tem dobila iz druge roke. Ne glede na naše vrednotenje spornih dogodkov spada generacijski kulturni transfer na področje spominskih študij in študij zgodovinenja. Primer bivše Jugoslavije, kjer je izvajanje tranzicijske pravice zelo aktualno, pa kaže na zakrito prisotnost nacionalizma. Čeprav gre za drugačen kontekst, je tudi v slovenskem primeru evidentno vprašanje naroda in njegove trajnosti (perenializem). Pojmovanje slovenskega naroda kot relativno homogene entitete je bilo v središču razprav o narodni spravi vse od zgodnjih osemdesetih let do postavitve spomenika v letu 2017, čeprav je pojem narodne sprave vmes celo odpadel.

Zaključek

V slovenski javnosti je Spomenka Hribar od leta 1984 do danes obravnavana bodisi kot nesporna moralna avtoriteta bodisi kot škodljiva publicistka. Slovenska javnost ne premore zgodovinske distance, ki bi omogočala, da bi se teze o narodni spravi obravnavale kot zgodovinski pojav, kot izraz skupine kritičnih intelektualcev v osemdesetih

73 Peter Vodopivec, »O zgodovinopisju o španski državljanski vojni,« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 54, št. 1 (2016): 18.

74 Slobodan Karamanić, »'Resnica in sprava' kot zgodovinski revizionizem. Primer dediščine vojn in nasilja v postjugoslovanskem kontekstu,« *Borec*, 60 (2008) 648–51: 114.

letih 20. stoletja, ki so med kritiko jugoslovanskega socializma odkrili fenomen naroda. Tako kot romantični nacionalisti prve polovice 19. stoletja so tudi oni v narodni emancipaciji videli rešitve za mnoge sodobne težave. Kritizirali so nadvlado razrednega nad narodnim, ki naj bi posredno proizvajala nacionalizme v Jugoslaviji.⁷⁵ Pojem narodne sprave je bil glede na travmatično slovensko zgodovino v središču njihove agende. V nekaj letih so se režimski kritiki (med njimi Spomenka Hribar) znašli v konkretni vlogi narodnih voditeljev, njihova kritika pa je postala ideološka hrbtenica nove države.

Ko se je prah ob otvoritvi poleti 2017 polegel, so komentatorji največjega slovenskega časopisa *Delo* ugotavljali dvoje: a) spomenika nihče ne mara in b) spomenik nima vsebine. Jožica Grgič je zapisala, da spomenik »ni ne lep ne grd, ker je – prazen«. ⁷⁶ Njen kolega Peter Kolšek pa je dodal, da z njim ni zadovoljen »nihče, ki je zgodovinsko priseben«. ⁷⁷ Je praznost res glavna značilnost spomenika? Z vidika politike (in kulture) spomina lahko spomeniku utemeljeno pripišemo dva pomena: a) spomenik jasno izraža ideologijo slovenske narodne razcepljenosti oz. razklanosti na dva približno enaka dela. To komponento so kritizirali strokovnjaki (umetnostni zgodovinarji, arhitekti, zgodovinarji), politiki različnih prepričanj in ne nazadnje sama idejna avtorica spomenika. Kljub temu lahko z analizo kritike razcepljenosti hitro ugotovimo, da so bili redki tisti, ki so problematizirali razcepljenost Slovencev samo na sebi, ampak zgolj prikaz razcepljenosti v spomeniku, ki se nanaša na drugo svetovno vojno: spomenik bi moral komemorirati žrtve vseh vojn, ne samo izražati razcepljenosti glede druge svetovne vojne in povojnih pobojev. Tega, da je že sama ideja razcepljenosti sporna, kritiki spomenika v veliki večini ne opazijo, ampak običajno rekonstruirajo in na novo reinterpretirajo ideologijo razcepljenosti. Z vidika nacionalnega zgodovinopisja in spominskih študij pa je ta dualizem historične percepcije problematičen – preprečuje oblikovanje kompleksnejšega in pluralnejšega pogleda na preteklost v javni sferi.

Drugi ideološki pomen je tako očiten, da so ga opazili zgolj nekateri kritiki (npr. Beti Žerovc): (b) slovenski nacionalizem. Edina vez, ki povezuje komemorirane žrtve vojne, naj bi bila slovenska nacionalna identiteta. Prednacionalne, lokalne, deželne, hibridne in »tuje« identifikacije niso upoštevane. Če imamo spomenik za materializacijo zmerne ideologije narodne sprave in če sprejemamo tezo, da je predpogoj za koncept narodne sprave razumevanje naroda kot vnaprej dane lastnosti posameznika, potem gre pri našem spomeniku za izrazito materializacijo naroda. Bi lahko Spomenik žrtev vseh vojn opredelili kot edini spomenik čistega slovenstva? Vprašanje je retorično, a brez slovenskega nacionalizma si takšnega spomenika ne moremo predstavljati. Navezava naroda na koncept sprave je tudi tista točka, ki družbi slovenski primer s španskim in srbskim.

75 Ivo Urbančič, »Jugoslovanska 'nacionalistična kriza' in Slovenci v perspektivi konca nacije,« *Nova revija*, 5, št. 57 (1987): 36.

76 Jožica Grgič, »Zidova kot spomenik,« *Delo*, 15. 7. 2017, 1.

77 Peter Kolšek, »Metafizika v avgustu,« *Sobotna priloga Dela*, 5. 8. 2017, 32.

Viri in literatura

- Apih, Marko. »Pisma bralcev.« *Sobotna priloga Dela*, 22. 7. 2017, 30.
- Bar-Siman-Tov, Yaacov. »Why reconciliation?.« V: Yaacov Bar-Siman-Tov, ur. *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Berlec, Metod. »V senci spomenikov množičnih morilcev.« *Demokracija*, 20. 7. 2017, 3.
- Butala, Gregor in Maja Šučur. »Neavtorizirano kopiranje Župančičevih verzov.« *Dnevnik*, 15. 7. 2017, 2.
- Centrih, Lev. »O pomenu komunistične partije Slovenije med drugo svetovno vojno in po njej.« *Borec* 60 (2008) 648–51: 61–83.
- Čepič, Zdenko, Nevenka Troha in Damijan Guštin. *Slovenija v vojni 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan, 2017.
- Čokl, Vanessa. »Ti in jaz, oče in sin, belo in črno.« *Večer*, 12. 7. 2017, 4.
- Cukjati, France. »Kričanje 'kolaboracija je zločin' je izraz skrajno prostaškega obujanja državljan-ske vojne.« *sds.si*. Pridobljeno 3. 4. 2018. <https://www.sds.si/novica/france-cukjati-kricanje-kolaboracija-je-zlocin-je-izraz-skrajno-prostaskega-obujanja>.
- Deželak Barič, Vida. »Posledice vojnega nasilja: Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem.« V: Nevenka Troha, ur. *Nasilje vojnih in povojnih dni*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.
- Dežman, Jože. »Preseganje travmatskih bremen titoizma.« *Bogoslovni vestnik*, 74, št. 4 (2014): 611–38.
- *Dnevnik*, 13. 7. 2017, 9. »Jankoviću obljubil, da bo umaknil tablo z imenom lokala.«
- *Dogovori*. 16. 2. 1979, 6. »Grobница narodnih herojev.«
- Dolenc, Mate. »V smrti vsi enaki.« *Delo*, 17. 8. 2017, 5.
- Drobnič, Tone. »Slovenska zaveza.« *Zaveza*, 10. 2. 1991, 2.
- *Državni zbor RS*. »Stenografski zapisniki 12. izredne seje Državnega zbora RS z dne 8. 9. 2009.« Pridobljeno 28. 3. 2018. <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=V&type=sz&uid=73B7CF38A0C52997C12579680059E79C>.
- Elster, Jon. *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Encarnación, Omar G. »Reconciliation after Democratization: Coping with the past in Spain.« *Political Science Quarterly*, 123, št. 3 (2008): 435–59.
- Ferenc, Mitja. »Post-war killings and concealed gravesites of World War II in Slovenia.« *Slovene Studies*, 40, št. 1–2 (2018): 77–91.
- Ferenc, Mitja. »Tezno – največje prikriveno grobišče u Sloveniji. O istraživanju grobišta u protutenkovskom rovu u Teznom (Maribor).« *Časopis za suvremenu povijest*, 44, št. 3 (2012): 539–69.
- Grah, Matija. »Spomenik vsem žrtvam bo nova Potemkinova vas.« *Delo.si*, 19. 8. 2013. Pridobljeno 5. 6. 2017. <http://www.delo.si/zgodbe/ozadja/mitja-ferenc-spomenik-vsem-zrtvam-bo-nova-potemkinova-vas.html>.
- Grgič, Jožica. »Zidova kot spomenik.« *Delo*, 15. 7. 2017, 1.
- Hribar, Spomenka. »Krivda in greh.« V: Dimitrij Rupel, ur. *Kocbekov zbornik*. Maribor: Obzorja, 1990.
- Hribar, Spomenka. »Spomini, ki družijo, spomini, ki ločujejo.« *Mladina.si*, 21. 8. 2015. Pridobljeno 30. 3. 2018. <http://www.mladina.si/168812/spomini-ki-druzijo-spomini-ki-locujejo>.
- Hribar, Spomenka. »Zapisnik 1.« *Nova revija*, 41/42 (1985): 1252.
- *International Center for Transitional Justice*. »About Us.« Pridobljeno 4. 4. 2018. <https://www.ictj.org/about>.
- *International Center for Transitional Justice*. »Reconciliation.« Pridobljeno 3. 4. 2018. <https://www.ictj.org/gallery-items/reconciliation>.
- Ivelja, Ranka in Meta Roglič. »Spomenik sprave ali spomenik razdora?.« *Dnevnik*, 12. 7. 2017, 1.

- Jager, Vasja. »Kralj instagrama.« *Mladina.si*, 18. 8. 2017. Pridobljeno 4. 4. 2018. <http://www.mladina.si/181458/kralj-instagrama>.
- Kanal A. Svet (18.00), 13. 7. 2017. »Postavitev spomenika sprave.« [kliping].
- Kansteiner, Wulf. »Finding Meaning in Memory. A Methodological Critique of Collective Memory Studies.« *History and Theory*, 41, št. 2 (2002): 179–97.
- Karamanič, Slobodan. »Resnica in sprava kot zgodovinski revizionizem. Primer dediščine vojn in nasilja v postjugoslovanskem kontekstu.« *Borec*, 60 (2008) 648–51: 139–51.
- Kocka, Jürgen. »Comparison and Beyond.« *History and Theory*, 42, št. 1 (2003): 9–44.
- Kolšek, Peter. »Metafizika v avgustu.« *Sobotna priloga Dela*, 5. 8. 2017, 32.
- Koselleck, Reinhart. *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995.
- Košir, Fedja. »Pisma bralcev.« *Sobotna priloga Dela*, 22. 7. 2017, 31.
- Luthar, Breda in Oto Luthar. »Kolonizacija spomina, Politika in kontekstualnost domobrskih spomenikov po letu 1991.« V: Oto Luthar in Jurij Perovšek, ur. *Zbornik Janka Pleterškega*. Ljubljana: Založba ZRC, 2003.
- Luthar, Oto. »Red Dragon and the Evil Spirits.« V: Oto Luthar, ur. *Red Dragons and Evil Spirits. Post-Communist Historiography Between Democratization and New Politics of History*. Budapest in New York: CEU Press, 2017.
- Mihajlovič Trbovc, Jovana in Vladimir Petrovič. »The Impact of the ICTY on Democratization in the Yugoslav Successor States.« V: Sabrina Ramet, ur. *Building Democracy in the Yugoslav Successor States. Accomplishments, Setbacks, Challenges since 1990*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Milek, Vesna. »Res verjamem v to, da človek lahko reši drugega človeka.« *Delo.si*, 30. 9. 2017. Pridobljeno 29. 3. 2018. <http://www.delo.si/sobotna/res-verjamem-v-to-da-clovek-lahko-resi-dругega-cloveka.html>.
- Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. »Zapisnik 4. seje projektne skupine za izvedbo projektov postavitve spomenika in izgradnje centralne kostnice, 22. 4. 2010.«
- Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. »Spomenik vsem žrtvam vojn.« Pridobljeno 28. 3. 2018. http://www.mddsz.gov.si/si/medijsko_sredisce/novica/8200.
- *Mladina.si*, 28. 7. 2017. »Izjave tedna.« Pridobljeno 3. 4. 2018. <http://www.mladina.si/181081/izjave-vedna>.
- Olick, Jeffrey K. »Collective Memory. The Two Cultures.« *Sociological Theory*, 17, št. 3 (1999): 333–48.
- Potič, Zoran. »Podpora odkritju spomenika vsem žrtvam vojn.« *Delo*, 17. 7. 2017, 2.
- *Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije*. »Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o vojnih grobiščih (ZVG-A).« Pridobljeno 28. 3. 2018. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKOS691#>.
- *Predsednik Republike Slovenije*. »Govor predsednika Republike Slovenije Boruta Pahorja na slovesnosti ob odprtju spomenika vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanim žrtvam.« Pridobljeno 4. 4. 2018. <http://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/objave/D2FB2A48C140B6F7C125815C005D947C?OpenDocument>.
- *Predsednik republike Slovenije*. »Predsednik Pahor: Sprava ni spreminjanje preteklosti, je spreminjanje prihodnosti.« Pridobljeno 3. 4. 2018. <http://www.predsednik.si/up-rs/uprs.nsf/objave/AF64FC03F2037A49C1257EBD00658640?OpenDocument>.
- Repe, Božo. »Povojna represija v nacionalni identiteti in kolektivnem spominu Slovencev.« V: Janvit Golob, Peter Vodopivec, Janko Prunk, Tine Hribar in Milena Basta, *Žrtve vojne in revolucije*. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2005.
- Repe, Božo. *Slovinci v osemdesetih letih*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001.
- Roglič, Meta. »Ni poti nazaj v jugoslovansko izkušnjo.« *Dnevnik.si*, 20. 6. 2015. Pridobljeno 3. 4. 2018. <https://www.dnevnik.si/1042715408>.

- Santa-Barbara, Joanna. »Reconciliation.« V: Charles Webel in Johan Galtung, ur. *Handbook of Peace and Conflict Studies*. London in New York: Routledge, 2007.
- Simić, Olivera in Zala Volčič, ur. *Transitional Justice and Civil Society in the Balkans*. New York: Springer, 2013.
- Slabe, Janja. »Slovenska narodna sprava v časopisju (1984–1997). Diplomsko delo.« Ljubljana, 2004.
- Stanovnik, Justin. »Spomenik žrtvam vseh vojn.« *Demokracija*, 20. 7. 2017, 1–6.
- Suhadolc, Janez. »Žrtve vseh spomenikov.« *Mladina*, 18. 8. 2017, 4.
- Svenšek, Ana. »Huda jama je bila prehuda. Po državi še vedno stotine neoznačenih grobišč.« *rtvslo.si*, 3. 3. 2015. Pridobljeno 28. 3. 2018. <https://www.rtvsllo.si/slovenija/huda-jama-je-bila-prehuda-po-drzavi-se-vedno-stotine-neoznacениh-grobisc/359553>.
- Trampuš, Jure. »Janševa zmaga.« *Mladina.si*, 7. 12. 2012. Pridobljeno 4. 4. 2018. <http://www.mladina.si/118472/janseva-zmaga>.
- Tucker, Aviezer. »Historiographic Revision and Revisionism The Evidential Difference.« V: Michal Kopeček, ur. *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Budapest in New York: CEU Press, 2008.
- *TV Slovenija 1. Odmevi* (22.00), 13. 7. 2017. »Odkritje spomenika na Kongresnem trgu.« [kiping].
- Urbančič, Ivo. »Jugoslovanska 'nacionalistična kriza' in Slovenci v perspektivi konca nacije.« *Nova revija*, 5, št. 57 (1987): 30–56.
- Vatan, Florence in Marc Silberman. »Introduction. After the Violence: Memory.« V: Florence Vatan in Marc Silberman, ur. *Memory and Postwar Memorials. Confronting the Violence of the Past*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Videmšek, Boštjan. »Usoda.« *Delo.si*, 17. 7. 2010. Pridobljeno 29. 3. 2018. <http://www.delo.si/novice/svet/usoda.html>.
- Vodopivec, Peter. »O zgodovinisju o španski državljanski vojni.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 54, št. 1 (2016): 7–22.
- *Zrtvamvojn.si*. »Zasnova spomenika.« Pridobljeno, 4. 4. 2018. <http://zrtvamvojn.si/index.php/home/razvojprojekta/natecajna-naloga>.
- Žerovc, Beti. »Spomenik, ki bo zapičen v naše osrčje za vselej.« *Sobotna priloga Dela*, 18. 3. 2017, 26–28.
- Žerovc, Beti. »Spomenik, ki bo zapičen v naše osrčje za vselej.« *Delo.si*, 18. 3. 2017. Pridobljeno 4. 4. 2018. <http://www.delo.si/sobotna/spomenik-ki-bo-zapicen-v-nase-osrcje-za-vselej.html>.
- Župančič, Alenka. »Kaj je rekel predsednik države?.« *Dnevnik*, 16. 8. 2017, 13.

Marko Zajc

**THE MONUMENT NEAR PR' SKELET BAR AND ZVEZDA
CAFE: ON THE POLITICS OF MEMORY IN SLOVENIA IN THE
SECOND DECADE OF THE THIRD MILLENIUM**

SUMMARY

The main purpose of this contribution is to describe and analyse the politics of memory in Slovenia in the most recent history regarding the events during World War II and immediately after it with the example of the design and erection of the Monument to the Victims of All Wars in Ljubljana. The article does not concern itself with the historical analysis of the post-war executions, but rather with their reception in the Slovenian public and politics. Furthermore, the purpose of this contribution is not to provide a normative evaluation of the events, processes, and historical actors, but rather a historical critique of the receptions of traumatic events in the Slovenian society in the second decade of the third millennium. In the first part of the article, the author defines the concepts most frequently used to analyse the memory of traumatic events: transitional justice, reconciliation, and revisionism. The second part of the contribution focuses on the development of the concept of national reconciliation in Slovenia since its invention by Spomenka Hribar until its internalisation by the centre politics in Slovenia. In the final part of the article, the author presents an analysis of media reports about the unveiling of the Monument to the Victims of All Wars on 13 July 2017.